

Nurettin BİROL¹

Deniz AKPINAR²

XIX. YÜZYIL SONLARINDA MANASTIR VİLÂYETİ VE VALİ HALİL RIFAT PAŞA’NIN FAALİYETLERİ (1887-1889)

Özet

19. yüzyıl sonlarında Osmanlı Devleti’nin karşılaştığı büyük problemler 20. yüzyılda devletin çöküş sebeplerini teşkil etmiştir. Bu problemlerden biri olan Balkan ve Makedonya’daki ayrılıkçı hareketlere bir ışık tutmak amacıyla 19.yüzyıl sonlarında Manastır konusunda böyle bir çalışmayı yaptık. Ancak meselenin daha iyi anlaşılması amacıyla da 19.yüzyıl sonlarında Manastır Vilayeti’nin coğrafi, idari, ekonomik, sosyal, kültürel durumları hakkında da bilgi vermeyi uygun bulduk.

Osmanlı Devleti’nin Balkan topraklarında 19. Yüzyıl sonunda huzursuzluklar çıkmaya başladı. Makedonya bölgesi bu yerlerden biriydi. Manastır’da terörün artması, Vali Ali Kemalî Paşa’nın yetersiz görülerek azledilmesi üzerine Halil Rıfat Paşa 19 Ağustos 1887 tarihinde Manastır Valiliği’ne tayin edildi. Halil Rıfat Paşa’nın eşkıyaya karşı yürüttüğü mücadelenin aşamalarını şöyle sıralayabiliriz. 1.Hafiye İstihdamı, 2.Eşküyayı Ölü veya Diri Getirene Mükâfat Verilmesi, 3. Emniyet Komisyonlarının Kurulması ve Fahrî Zaptiyelik, 4. Eşkuya Reisleriyle Anlaşma Teşebbüsü, 5. Halkın İleri Gelenleri ile İttifak Yapmak ve 6. Eşküyaya Karşı Silahlı Mücadele. Bu tedbirler sonuç vermeye başlamış, rüşvet ile de olsa halkın huzurunu bozan eşkıya üzerine gidilmiş ve bölgenin huzuru sağlanmıştır. Halil Rıfat Paşa’nın bundan başka en önemli çalışmaları eğitim alanında ve Müslüman muhacirlerin iskân faaliyetleri olarak sayabiliriz. Halil Rıfat Paşa tarafından hazırlanan “*Köy Komisyonları Tüzüğü*” Makedonya tarihinde olağanüstü bir rol oynamıştır. Tüzükten yararlanan Makedonya Slavları da Fahrî Zaptiye Birlikleri kurmuş, çetelere karşı savaşmıştı. Köy Korucu sisteminin ilk örneklerinden olan Fahri zaptiyeler, daha sonra kontrolden çıkarak devleti hayli uğraştıracaktır. Kısaca bu çalışmada Halil Rıfat Paşa’nın Manastır valiliği sırasında icraatları ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışmadan da anlaşılacağı üzere

¹Yrd. Doç. Dr.,Erzincan Üniversitesi Eğitim Fak., Sosyal Bilgiler ABD, nbirol@erzincan.edu.tr

²Yrd. Doç. Dr.,Erzincan Üniversitesi Eğitim Fak., Sosyal Bilgiler ABD, deniz-akpinar@hotmail.com

bihassateröre karşı yapılan etkili mücadele metodları bir süre sonra yeni problemlerin ortaya çıkmasına sebep oluyor. Bu sebeple eşkıyaya karşı yürütülen etkili mücadele metodlarından biri olan koruculuk sistemlerinin çok dikkatli uygulanması ve bir süre sonra tedricen lağvedilmesi gerektiği bu çalışmanı günümüze verebileceği en önemli mesajdır.

Anahtar Kelimeler: Manastır, Makedonya, Halil Rıfat Paşa, terör, eşkıya, Fahri zaptiye, XIX.yy. sonları.

BİTOLA (MANASTIR) PROVINCE, THROUGH THE END OF 19TH CENTURY AND THE PRACTICES OF GOVERNOR HALİL RIFAT PASHA (1887-1889)

Abstract

The major problems which the Ottoman Empire faced in the late 19th century constituted the reasons for the collapse of the state in the 20th century. To shed a light on one of these problems, the separatist movement in Macedonia and the Balkans, we have done such a study "Monastery in the late 19th century". However, for the purpose of a better understanding of the issue, we have decided to give information about the geographical, administrative, economic, social and cultural conditions of Monastery province at the end of the 19th century.

The Ottoman Empire in the Balkans began to unrest in the late 19th century. Macedonia was one of those places. On increasing terrorist actions in Bitola, after governor Ali Kemalî Pasha was dismissed for being incapable against those movements, Halil Rıfat Pasha was appointed as the governor of Bitola on August 19, 1887. The stages of struggle Halil Rıfat Pasha held against brigands can be arranged as follows: 1. Employing detectives, 2. Awarding those who catches brigands dead or alive, 3. Establishing security commissions and voluntary zaptieh (police force, gendarme), 4. Attempting to reach an agreement with the chiefs of brigands, 5. Cooperating with notable people of the region and 6. Armed struggle against brigands. Those precautions turned to be useful and the brigands could be overpowered even with bribery and as a result the region was pacified. Halil Rıfat Pasha had already many important practices other than those mentioned. Among other important practices of Halil Rıfat Pasha were educational practices and settling activities of Muslim immigrants. 'Regulations of Village Comissions' prepared by Halil Rıfat Pasha played an extra ordinary role on the history of Macedonia. Using those 'Regulations', Macedonian Slavs established voluntary zaptieh (police force, gendarme) and fought against gangs. As the initial examples of 'village troops', those voluntary zaptieh (police force, gendarme) would bother the government later, becoming out of order and out of control. Briefly, in this study Halil Rıfat Pasha, the Monastery of actions has tried to put forward during the governorship. As it can be understood from the study, particularly effective methods of struggle against terrorism are causing the emergence of new problems after a while. For this reason, the village guard system, one of the effective methods of struggle carried out against thugs, should be implemented carefully and

abolished gradually. And that's the most important message of this study can give today.

Key words: Bitola (Manastır), Macedonia, Halil Rifat Pasha, brigand, voluntary zaptieh, the end of 19th century.

A. Giriş

Manastır Vilâyeti Osmanlı Avrupa'sının ortalarında, Makedonya'nın üç mühim şehirlerinden biridir. Makedonya adı, Osmanlı Devleti tarafından kullanılan bir isim olmayıp, Berlin Kongresi'nden sonra Balkan Devletleri tarafından ortaya atılmıştır. Osmanlı Devleti'nde bu topraklara Rumeli denilmekteydi³. Makedonya, Trakya ile Arnavutluk arasında, güneyde Ege Denizi, kuzeyde Sar Dağları ve batıda Ohri Gölü ile çevrili bir toprak parçasıdır. Burası Osmanlı Devleti'nin Selânik, Manastır ve Kosova Vilâyetlerini içine almaktadır⁴. Adı geçen Manastır vilâyetinin merkez kazası Manastır (Betolya) Drahor Çayı üzerinde bulunan 60.000 nüfusa sahiptir.⁵

Makedonya meselesini meydana getiren başlıca âmil, bölgenin etnik durumu olmuştur. Çünkü üzerinde yaşayan halkın köklerine göre, Makedonya bir etnografya müzesi gibidir. Türkler, Rumlar, Bulgarlar, Sırp, Ulahlar, Arnavutlar ve Yahudiler yan yana yaşamaktaydılar⁶. Bu etnik gruplar dinî yönden; Müslüman, Hıristiyan ve Musevî, mezhebî yönden de Sünnî, Bektaşî, Katolik ve Ortodoks... gibi gruplardan meydana geliyordu. Bu bakımdan her cemaat, bölge üzerinde hak iddia etmekteydi. Hâlbuki halkın nüfus olarak çoğunluğunu Müslümanlar teşkil ediyordu⁷.

Müfettiş Hüseyin Hilmi Paşa tarafından yapılan bir istatistiğe göre Makedonya'nın nüfus dağılımı: "1.508.507 Müslüman, 896.497 Bulgar, 307.000 Rum, 100.717 Sırp, 99.000 Ulah ve 99.997 Yahudi ve diğerleri" olarak tespit edilmiştir⁸.

Müslümanlar çoğunluğu teşkil etmelerine rağmen, Makedonya ile alâkalı topluluklar ve devletler, Müslüman nüfusun içinde Arnavut, Çerkes ve Pomak bulunduğunu öne sürerek milliyet esasına göre yapılacak bir nüfus tasnifinde Türklerin azınlıkta kalacağını iddia ediyorlardı. Zaten, Bulgarlar ve Yunanlılar ayrı ayrı istatistikler neşretmek suretiyle Makedonya'da ekseriyetin kendilerine ait bulunduğunu da ilân etmekten geri kalmıyorlardı⁹. Makedonya, bilhassa XIX. yüzyıl sonraları ile XX. Yüzyıl başlarında meydana gelen olaylar sebebiyle Osmanlı Hükümeti'ni sürekli meşgul etmiş ve aynı zamanda sık sık yabancı müdahalelere yol açmıştır.

Bu bölgedeki Osmanlı Devleti aleyhtarı en önemli faaliyetler, Berlin Antlaşması'ndan sonra ortaya çıktı. Zira Ayastefanos Antlaşması ile burası Bulgaristan'a verilmiş ve Bulgaristan dört ay kadar Makedonya'ya hâkim olmuştu. Fakat Berlin Antlaşması ile ıslahat yapmak şartıyla Bulgaristan'dan alınıp Osmanlı Devleti'ne verilince bölgede olaylar baş göstermeye

³ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789–1914)*, Ankara 1997, s. 580.

⁴ S. J. Shaw – E. K. Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, II.*, (Çev: Mehmet Harmanacı), İstanbul 1983. s. 258; Ali Saib, *Coğrafya-yı Mufassal-ı Memalik-i Devlet-i Osmaniye*, Kostantiniye [İstanbul] : Matbaa-yıEbüzziya, 1304, s. 82.

⁵ Saib, *a.g.e.*, s. 83.

⁶ E. Z. Karal, *Osmanlı Tarihi VIII*, Ankara.1983. s. 146; Mehmet Tevfik, 1327: Mehmet Tevfik (Bilge), Manastır Vilâyetinin Tarihçesi, Beynelminel Matbaası, Manastır, 1327, s. 13.

⁷ *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi XII*, İstanbul. 1993 s. 120.

⁸ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâp Tarihi I/1*, Ankara 1993, s. 164; Karal, *a.g.e.*, s. 148; Shaw, *a.g.e.*, s. 259.

⁹ Karal, *a.g.e.*, s. 148.

başlamıştı. Bulgaristan, Ayastefanos'taki hüküm sebebiyle Makedonya üzerinde hak iddia ederken, Yunanistan ve Sırbistan gibi ülkeler de pay elde etme peşinde koşuyorlardı.

B. XIX. Yüzyıl Sonlarında Manastır Vilâyeti

1. Coğrafi Konum

Makedonya'nın üç mühim şehirlerinden biri olan Manastır Vilâyet'in yüz ölçümü 29.000 kilometrekare olup,¹⁰ doğusunda Selânik, kuzeyinde Kosova, kuzeybatısında İşkodra, güneybatısında Yanya Vilâyetleri ve güneyinde Yunanistan hududu ile çevrilidir¹¹. Makedonya'da Prister dağı (2600 m.) eteğinde 610 m. yükseklikte, Vardar Nehri'nin kollarından Karasu'ya dökülen Drahor Çayı kenarında kurulmuştur¹².

2. İdarî Taksimat

Yüzyılın sonlarında Manastır Vilâyeti; Manastır, Debre, Görice, İlbasan, Serfice adlarında beş sancaktan meydana geliyordu. Bu sancaklar aşağıdaki kaza ve nahiyelere ayrılmaktaydı:

Manastır Sancağı: Manastır Kazası, nahiyeleri (Resne, Prispe, Korşova, Demirhisar), Pirlepe Kazası, nahiyesi (Morihavoa), Filorina Kazası, nahiyeleri (Rudnik, Nusha), Ohri Kazası, nahiyeleri (İsteroğa, Debrice) ve Kırçova Kazası.

Debre Sancağı: Debre-i Bala Kazası, Debre-i Zir Kazası, Rakalar Kazası ve Mat Kazası.

Görice Sancağı: Görice Kazası, nahiyeleri (Opar, Behlişte), Kesriye Kazası, nahiyeleri (Burboçko, Kilisevare, Horpeşte), Kolonya Kazası ve İsterova Kazası.

İlbasan Sancağı: İlbasan Kazası, nahiyeleri (Çerminike, İşbat), Garamış Kazası ve Peklin Kazası.

Serfice Sancağı: Serfice Kazası, nahiyesi (Velendos) Kozane Kazası, nahiyesi (Vence), Cuma Kazası, nahiyeleri (Katrance, Sarıhacılar), Nasılıç Kazası, nahiyeleri (Seçeşte, Jupan), Alasonya Kazası, nahiyeleri (Livadı, Deşkate, Dominik) ve Kerepene Kazası”¹³

3. Nüfus

Manastır Vilâyeti'ningenel nüfusu kaynaklarda farklı olarak verilmiştir. Vedat Eldem'e göre nüfus 700.000 ile 1.000.000 civarında idi¹⁴. Ş. Sami'ye göre bunun yarısından fazlası Müslüman'dır. Müslüman nüfusun büyük bir kısmı ise Arnavut'tur. Yalnız Manastır ve Serfice Sancaklarının bazı bölgelerinde Türkler kalabalıktır. Görice, Debre ve İlbasan Sancaklarının ise tamamına yakını Arnavut'tur. Hıristiyan nüfusun üçte biri Bulgar, geriye kalanı Arnavut, Ulah ve Rum'dur. Manastır ve bağlı kasabalarında beş bin kadar Yahudi bulunmaktadır. Manastır Vilâyeti'nin her tarafına dağılmış ve miktarı tam tespit edilememiş olan Çingeneler de kayda değer yekûn teşkil ediyorlardı¹⁵. Halil Rıfat Paşa'nın 11 Eylül 1887 (R. 30 Ağustos 1303) tarihinde Sadâret'e çektiği telgrafta nüfusunun 600.000 civarında olduğu ifade edilmiştir. Ancak

¹⁰Vahid Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadî Şartları Hakkında Bir Tetkik*. Ankara. 1994. s.12

¹¹*Manastır Salnâmesi*, 1308, s. 31; Şemseddin Sami, *Kâmusu'l-Âlâm VI*, İstanbul 1898–1316, s. 4437.

¹²Marçais Georges, “*Manastır*” İ.A., VII, İstanbul. 1977. s. 274; A. Tefik, *Memalik-i Osmaniye Coğrafyası*, III, İstanbul. 13018. s. 102; Saib, *a.g.e.*, s. 83.

¹³*Manastır Salnâmesi*, 1305, s. 166–223; *Manastır Salnâmesi*, 1308, s. 6; Sami, *a.g.e.*, s. 4439; Tefik, *a.g.e.*, s. 103. Serfice Sancağı Halil Rıfat Paşa'nın Valiliği zamanında Aralık 1888'de müstakil bir sancak iken Manastır'a bağlanmıştır. (BOA.,Y. MTVv. 37/6.)Saib, *a.g.e.*, s. 85-88.

¹⁴Eldem, *a.g.e.*, s. 12.

¹⁵Sami, *a.g.e.*, s. 4438.

bu rakama Serfice Sancağı dâhil değildir. Kemal Karpat'ın tespitlerine göre 1881/1882-1893 arası nüfus sayım istatistiğine göre Manastır Vilâyeti'nin toplam nüfus dağılımı şöyledir:¹⁶

	Müslüman	Rum	Ermeni	Bulgar	Yahudi	Protestan	Yabancı uyruk	Toplam
Kadın	108.295	107.940	12	97.459	2.502	19	28	316.255
Erkek	117.239	119.826	17	108.433	2.570	19	39	348.144
Toplam	225.534	227.766	29	205.892	5.072	38	67	664.399

Halil Rıfat Paşa'nın Manastır Valiliği döneminde oğlu İbrahim Cavid'in çalışmalarıyla çıkarılan 1888 (H. 1305) tarihli Salnâmede nüfus ile ilgili aşağıdaki bilgiler verilmektedir:

“Vilâyet'in toplam nüfusu 582.246 neferdir. Serfice Sancağı'ndaki 181.620 nüfus da ilâve edilecek olursa Vilâyet'in toplam nüfusu hali hazırda 763.886'dır”¹⁷.

1888 (1305) tarihli Salnâme'ye göre ise nüfus dağılımı şöyledir:

Manastır Sancağı:

Manastır (Merkez): 31.257, toplam: 124.428

Korçova Nahiyesi: 11.283

Resne Nahiyesi: 15.814

Prispe Nahiyesi: 8.581

Demirhisar Nahiyesi: 11.718

Pirlepe kazası (Merkez): 18.378, Toplam: 59.284

Morihova Nahiyesi: 8.124

Florina Kazası (Merkez): 6.940, Toplam: 43.879

Rudnik Nahiyesi: 8.015

Nuska Nahiyesi: 6.868

Ohri Kazası (Merkez): 11.775, Toplam: 46.678

İsteroga Nahiyesi: 18.460

Debrice Nahiyesi: 7.510

Kırçova Kazası (Merkez): 3.907, Toplam: 31.225

Görice Sancağı:

Görice (Merkez): 9.814, Toplam: 69.868

Kesriye Kazası (Merkez): 5.566, Toplam: 60.896

Kolonya Kazası (Merkez): 1.114, Toplam: 17.325

¹⁶Ayrıntılı bilgi için bkz. Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*. Çev. Bahar Tırnakçı. İstanbul 2003. s. 184-185

¹⁷Manastır Salnâmesi, 1305, s. 285.

İsterova Kazası (Merkez): 1.176, Toplam: 69.134

Debre Sancağı:

Debre (Merkez): 4.824, Toplam: 28.500
 Rakkalar Kazası: Toplam: 10.681
 Debre-i Zir Kazası:¹⁸ Toplam: 5.159
 Mat Kazası: Toplam: 5.363

İlbasan Sancağı:

İlbasan (Merkez): 14.658, Toplam: 26.774
 Garamış Kazası: Toplam: 4.673
 Peklin Kazası: Toplam: 7.322

Serfice Sancağı: Toplam: 181.620 (Bu tarihlerde vilâyete yeni dâhil edildiğinden sadece toplam nüfus verilmiştir)¹⁹.

Salnâme'ye göre Manastır Sancağı'nın merkezinde 31.347 ve ona bağlı 135 köyde 58.638 olmak üzere toplam 89.985 nüfus mevcut olup bunun 23.713'ü Müslüman, 30.026'sı Rum ve Ulah, 30.891'i Bulgar, 26'sı Ermeni, 4.264'ü Yahudi, 34'ü Protestan ve Yalnız 31'i ecnebidir²⁰.

4. Eğitim ve Öğretim

Ş. Sami, Manastır Vilâyeti'ndeki eğitimin durmunu şöyle açıklamıştır: “Manastır Sancağı'nda eğitim ve öğretim faaliyetlerinde Hıristiyan ahâlî, Müslümanlara nazaran daha aktif bir durumdaydılar. Bulgarlar, Ulahlar ve Rumlar birbirleriyle yarışırcaasına mekteplerini artırıyorlardı. Müslüman ahâlî ise maarifçe henüz geri olup Manastır ve Görice'de birer idadiye-i mülkiye ve diğer liva ve kaza merkezlerinde birkaç rüştiye ve iptidaiye mektepleri var ise de Müslüman ahâlînin çoğu Arnavut olup başka dil bilmediklerinden maarifin gelişmesine mâni olmaktadır. Arnavut dilinde yalnız Görice'de iki mektep olup bunlardan biri de Protestan misyonerlerine aittir”²¹.

1888–89 Öğretim yılındaki okulların durumu şöyleydi:

Rum okulları: 4 Erkek İlkokulu, 4 Kız İlkokulu, 1 Erkek lisesi ve 1 Kız lisesi.

Bu okullarda toplam 37 öğretmen, 2.780 liralık bütçeyle 1.345 öğrenciye eğitim veriyordu. Özellikle kız lisesi Makedonya'da nam salmıştı. Muhteşem binaları için gerekli kaynağı, Mısır'a yerleşmiş Rum asıllı tüccar Pinika ailesi sağlamaktaydı. Bükreş'e yerleşmiş Musika ailesi de erkek lisesine 20.000 düka altın bağışlamıştı.

Ulah okulları: 1 Erkek İlkokulu, 1 Kız ilkokulu ve 1 Erkek lisesi.

Yalnız 160 öğrencinin okuduğu bu okulların 17 öğretmeni ve 1.000 liralık bütçesi vardı. Rum okullarına oranla daha kolay girilebilen kız okulu gelişme eğilimi gösterirken, liseye sadece şehir dışından taşralılar geliyordu.

¹⁸ 30 Nisan 1885'te asayişin sağlanması için halkın talebi ile Debre-i Bâlâ Sancağı'na bağlı Reka-i Bâlâ ve Reka-i Zir nahiyelerinin, merkezi Reka-i Trebişte köyü olmak üzere birleştirilerek bir kaza haline getirildi. BOA, K.M.K, 4394

¹⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. *Manastır Salnâmesi*, 1305, s. 285–341.

²⁰ Manastır Salnâmesi, 1308, s. 37. Manastır Vilâyeti'nin nüfusunun değişik yabancı kaynaklara göre ve sancaklardaki dağılımı hususunda ayrıntılı bilgi için bkz. Bernard Lory-AleksandrePopoviç “*Balkanların Kavşağındaki Manastır 1816–1918*” Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri. Editörleri: Paul Dumont, François Georgeon. Çev. Ali Berkay, İstanbul 1996, s. 60–78; Tevfik, a.g.e, s. 100–106.

²¹ Sami, a.g.e, s. 4438–4439.

Bulgar Okulları: 5 Erkek İlkokulu, 1 Kız İlkokulu, 1 Erkek Lisesi ve 1 Kız Ortaokulu. Bu okulların 540 öğrencisi, 21 kişilik eğitim kadrosu ve 1890 liralık bütçesi vardı. Kayıtlı öğrenci sayısı 1890'da düşmeye başladı.

Katolik Okulları: 1 Erkek İlkokulu ve 1 Kız İlkokulu.

Paralı Okullar: Öğrenim harcı ayda 30 kuruş olan bu okullarda Fransızca öğretiliyordu.

Protestan Okulu: Kızların okuduğu bu yatılı okulda 3 kadın öğretmen ve 20 öğrenci vardı.

Yahudi Okulları: 3 İlkokul, 1 Ortaokul

Durumu iyi olan Yahudi ailelerinin çocukları Rum lisesine ya da Arumen kız okuluna gidiyorlardı.

Türk Okulları: 6 İlkokul, 2 İdadî (biri sivil, diğeri askerî) ve 2 Rüştiye (1 kız ve 1 erkek)

1888-89'da Manastır'da en itibarlı öğretim kurumları Rumlara ait olanlardı. Bunların öğrencileri Hıristiyan, hatta elit Yahudi tabakasından geliyordu. Bulgar eğitim kurumları nitelik açısından Rum okullarıyla rekabet edecek seviyede değildi, model olarak seçtikleri kurum Selanik'teki Bulgar lisesiydi. Bulgarlar o dönemde niceliğe önem vermekteydi. Köylerden talep çok fazlaydı. 1898'lerde Bulgar okul ve öğrenci sayısı aşırı artmıştır²².

1888'de Manastır'da kız ve erkek Müslim ve gayrimüslim ilk ve ortaokul mevcudu 924'tür. Bu mekteplerde okuyan talebe sayısı 44.650'dir.²³

5. Ekonomi ve Ticaret

Manastır, XIX. yüzyıl ortalarında henüz geleneksel ekonomiye, yani zanaat düzeyindeki imalata ve komşu kırsal bölgelerle ticarete dayanan bir refah dönemi yaşadı. Bu refahı yaşamasında yer altı kaynaklarından altın madenleri bakımından zengin bir bölge olması da büyük bir etkiye sebep olmuştur.²⁴ Manastır tüccarlarının durmadan genişleyen etkinlik alanı kısa sürede Makedonya ve Güney Arnavutluk çerçevesini aştı. Şehirde gümüş tel işlemeciliğiye öteden beri bir üne sahiptir, özellikle sigara tabakası imalatında ileri gitmiştir. Çorap ve mensucat imalatında bölgenin önemli bir üretim merkezi durumundaydı.²⁵ Bu canlı dönemin ardından 1870-1880'li yıllarda bir duraklama baş gösterdi²⁶. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ve sonrasında dalga dalga göçler krizin asıl sebebinin teşkil etti. Ancak Manastır'da 1885 yılından başlayarak yeni bir canlılık hissedildi. 1887 yılında bölgenin imarı için merkezi hükümet hareket etmeye başlayarak Manastır vilâyetinin ilerlemesi ve gelişmesi için Köprülü mevkiinden Manastır'a ve Serfice'ye kadar bir demiryolu yapımı gündeme gelmiştir.²⁷ 28 Ekim 1890 tarihinde Selânîk-Manastır demiryolu hattının imtiyazını Alman Deutsche Bank hissedarları adına hareket eden Mösyö Alfred Kaula almıştır. 219 km.lik bu hat 3 Haziran 1894 tarihinde hizmete açılmasıyla²⁸ yeni bir dönem de başlamıştır. Özellikle Üsküp ile Manastır

²²Popoviça, a.g.m, s. 72-73.

²³Salnâme-i Vilâyet-i Manastır, 1304-1305 (1888), s. 159.

²⁴Orman ve Meadin Mecmuası, R.13 Eylül 1305/25 Eylül 1889, s.60.

²⁵Ali Saib, a.g.e, s. 89-90.

²⁶Popoviç, a.g.m, s. 65-67.

²⁷B.EO.. M.V, 19-22.

²⁸Engin, a.g.e, s. 207-208; BOA, A. DVN. MKL, 30/15 numaralı belgede ise 15 Kasım 1888'de: "Selanik'ten başlayarak Karaferye-Vodine yoluyla Manastır'a kadar uzanacak bir demiryolu inşa edilerek 99 yıllık işletme ruhsatının Berlin'deki Deutsche Bank ile Kuyuncular Heyeti adına hareket eden Mösyö Alfred Kavella'ya verilmesinin padişah tarafından da uygun görüldüğü / Manastır'dan Avlonya ve Draç'a kadar iki ayrı hat tesisi hususunda ayrıca çalışma başlatılması için padişahın emir verdiği" bilgisi verilmiştir.

arasındaki Zebuna ormanlarından elde edilecek malzeme, iskele ve pazarlara ulaştırılması teşebbüsünde büyük bir avantaj kazanılmıştır.²⁹ Bu iktisadi avantajlarının yanı sıra Osmanlı Devleti bu hattan 1897 Osmanlı-Yunan Harbi'nde askeri olarak da faydalanmıştır.

6. Manastır'da Bulunan Konsoloshaneler:

Etnik yapısı karışık olan Makedonya'nın üzerinde kendi menfaatleri doğrultusunda politika geliştirmek ve taraftar toplamak maksadıyla büyük devletler ve bunların desteğindeki bölge devletleri faaliyetlerini artırıyordu. Bu maksatlara yönelik olarak, Makedonya şehirlerinde konsoloshanelerini açmışlardır. 1860'lardan başlayarak³⁰ Manastır'da da bu maksada yönelik olarak İngiltere, Rusya, Avusturya Macaristan, Sırbistan ve Yunanistan devletleri birer konsoloshane açtıkları görülmektedir³¹.

Manastır XIX. yüzyıl başlarında Makedonya'nın ikinci önemli şehriydi. Slav, Rum ve Arnavut kimliklerinin kesişme bölgesinde yer aldığından Manastır hem Yunan, hem de Sırp, Bulgar ve Arnavut topluluklarının hedefleri içinde yer alıyordu. Büyük devletler açısından Manastır kördüğüm olmuş şark meselesini anlamak için iyi bir gözlem yeri idi. XIX. yüzyıl sonlarında Osmanlı mirasına aday küçük Balkan Devletleri de şehre ajanlarını sokmaya başlamışlardı.

C. Halil Rıfat Paşa'nın Manastır Valiliği'ne Tayini ve İcraatı (19 Ağustos 1887–28 Mayıs 1889):

Sultan II. Abdülhamit devrinin adından en fazla söz ettiren meşhur valilerinden olan Halil Rıfat Paşa Sivas ve Aydın Valiliklerindeki başarılı icraatından sonra 9 Ağustos 1887 (H. 29 Za 1304, R. 7 Ağustos 1303) tarihinde 17.000 kuruş maaş ile Manastır Valiliği'ne tayin edildi³². Halil Rıfat Paşa'nın Manastır Valiliği'ne tayininin en önemli sebebi, irâdeye göre; Manastır Vilâyeti'nde terör hareketlerinin artması, vali Ali Kemalî Paşa'nın yetersiz görülerek azledilmesi ve Halil Rıfat Paşa'nın evvelki başarıları ve tecrübesidir³³.

Halil Rıfat Paşa tarafından Rumeli ve Anadolu vilayetlerinde valiliği sırasında yayımlanmış olduğu tenbihnameler iktisadi ve siyasi olarak çok önemli bir işlev görmüştür. Özellikle bu tenbihnameler bölgelerin iktisadi olarak geliştirilmesinde bir pusula olarak kullanılmıştır. Bu tenbihnameler daha ziyade bayındırlık, tarım, orman, eğitim öğretim ve çevre temizliği gibi konularda halkı bilinçlendirerek aktif hale getirmeyi amaç edinmiştir³⁴.

Halil Rıfat Paşa'nın Manastır valiliğindeki icraatını beş başlıkta ele aldık. Ancak; bunlar arasında aşağıda da görüleceği üzere en etkilisi teröre karşı mücadelesidir.

²⁹Orman ve Meadin Mecmuası, R.1 Temmuz 1300/13 Temmuz 1884, s.24, 25.

³⁰Popoviç, a.g.m, s. 67. MargaritaPeşeska, "Fransız Diploması Temsilcilerinin Raporlarına Dayanan Türk-Makedon İlşkileri" Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi S.12 s. 270-74

³¹Manastır Salnâmesi,1305, s. 165; Manastır Salnâmesi, 1308, s. 24.

³²BOA.,Sicill-i Ahval II s. 50, İ. Dh. 82008.

³³BOA.,İ.Dh. 82008. Halil Rıfat Paşa'ya Manastır'a tayininden kısa bir süre sonra 4 Eylül 1887 (H.

15 Z 1304-R. 22 Ağustos 1303) tarihinde "Murassa Osmanî Nişan-î Ali'si" verilmiştir. BOA., Sicill-i Ahval II, s. 50, B.E.O. A. AMD. 256, s. 80, No: 478; Halil Rıfat Paşa hakkında geniş bilgi için bkz. "Nurettin Bırol, Halil Rıfat Paşa Dönemi ve İcraatı (1827-1901) Cedit Neşriyat. Ankara 2009"

³⁴ Mehmet Varinli, Halil Rıfat Paşa, Doğu Matbaası, Sivas 1964, s. 22-37.

1. Halil Rıfat Paşa'nın Teröre Karşı Mücadele Metodları

XIX. yüzyılın başından itibaren Balkanlar'da Osmanlı Devleti'ne karşı büyük devletlerin –özellikle Rusya'nın- yardım ve kışkırtmalarıyla isyanlar patlak vermişti. Önce Yunanlılar (1829), sonra Sırpıllar (1878), daha sonra da Bulgarlar Osmanlı Devleti'nden ayrılmaya başladılar. Makedonya'nın çok karışık olan yapısı bu ayrılmalarda önemli rol oynamaktadır. Bu bölgenin ikinci önemli vilâyeti olan Manastır'ı Osmanlı Devleti'nden ayrılan bu üç devlet de ele geçirmek istiyordu. İncelediğimiz dönemde bu bölgede terör hareketlerinde artış görülmekteydi. Manastır vilayetinden yaşayan Osmanlı sakinleri eşkıya tarafından tehdit edilmeye başlamıştır. Bu durum bölgenin siyasi, sosyal ve iktisadi olarak büyük karışıklıkların yaşanmasına sebep olmuştur.³⁵ Halil Rıfat Paşa'nın buraya tayininin en önemli sebebi de eşkıyaya karşı arzu edilen neticenin alınmamasıydı. Bu sırada Manastır'da aşağıda görüleceği üzere, en tesirli eşkıya grubu Debreleler bögesindeki eşkıyalardı. Bu bölgede sukunetin sağlanması için 1887 yılında idare-i örfiye uygulanmaya başlamıştır.³⁶

Halil Rıfat Paşa vazifesine başlar başlamaz ilk iş olarak terör meselesini ele aldı. Daha önceki tecrübelerinden de yola çıkarak bu mücadeleyi o tarihlerde merkezi Manastır'da bulunan III. Ordu Kumandanlığı'nda vazifeli değerli komutanlarından Derviş Paşa ve İstanbul ile yaptığı muhaberelele belli bir plân dâhilinde yürütmeye karar verdi. Halil Rıfat Paşa'nın eşkıyaya karşı yürüttüğü mücadeleyi birkaç başlık altında toplamamız mümkündür.

a. Hafiyeye İstihdamı

Halil Rıfat Paşa Manastır'da göreve başlamadan önce, bu bölgede hafiyeye istihdamı düşünülmüş ise de bütçeye ödenek konmadığı için, bu düşünce gerçekleşmemişti. 24 Ağustos 1887 (R. 12 Ağustos 1303) tarihinde Manastır idare meclisinde hafiyeye teşkilatının kurulması için konu görüşülmüş; hafiyeye istihdamı için senelik 24.000 kuruşa ihtiyaç duyulduğu tespit edilmiş ve konu Sadârete bildirilmişti. Ancak bunun irâdesi çıkmadığı için gereği yapılamamıştı³⁷. Bunun üzerine Halil Rıfat Paşa 11 Eylül 1887 (R. 30 Ağustos 1303) tarihinde Sadarete çektiği bir başka telgrafta;

“Manastır'a gelir gelmez Vilâyet'in durumunu tahkik ettim. Manastır'ın hal-i hazırdaki durumu malumunuz olup, senevî yirmi dört bin kuruş değil iki misli hafiyeye tahsisatı olsa yine çok değildir. Çünkü bu Vilâyet, dört sancak ve on yedi kaza ve on sekiz nahiyeden ibaret, altı yüz bin civarında olan ahâlisi Arnavut, Bulgar, Rum ve Ulah olarak çeşitli mezheplerden müteşekkildir. Bundan dolayı Vilâyet'in her cihetinde hafiyeye istihdamı elzem olduğundan ve dört sancağın birine biner kuruş tahsisat verilirse çok olunamayacağına ve bu da ihtiyaç görünmedikçe sarf olunmayacağına nazaran, aylık dörder bin kuruş hafiyeye tahsisatı için gerekli iznin verilmesi asayişin temini için, eşkıyaya kılavuzluk yapan erbab-ı müfsideyi meydana çıkarmak için böyle bir paraya acilen ihtiyaç vardır. Bu iznin lütfen, telgrafla ve süratle emr-ü ferman buyurulması, istirhamımdır. Manastır'a gelişimden evvel üç yüz kadar süvari ve piyade jandarmaya Vilâyetçe lüzum görüldüğü mâlum olup, bunun için daha fazla meblağa ihtiyaç vardır. Hâlbuki daha az parayla iş görülmesi uygun olacağından, adı geçen

³⁵BOA. DH.MKT..1372 -63; B.EO. DH.MKT..1372-57.

³⁶BOA., İ.M.MS 91-3858.

³⁷BOA., İ.M.M., 3950

*tahsisatın ihsan buyrulacağına şüphem yoktur. Ol babda...*³⁸diyerek Hafıye Teşkilatı'nın bölgedeki lüzumunu dile getirmişti.

Manastır'daki Hafıye Teşkilatı'nın kurulma meselesi Meclis-i Vükelâ'da iki defa görüşülmüş, ilk görüşmeden sonra Manastır Vilâyeti'nde yeteri miktarda kuvvet bulunduğundan dolayı, eşkıya takibi için ayrıca geçici piyade ve süvari yazılmasına lüzum görülmediği hususu 16 Eylül 1887 (H: 27 Za 1304) tarihinde tebliğ edilmiş,³⁹ 25 Eylül 1887 (H. 7 M. 1305-R. 13 Eylül 1303) tarihli Meclis-i Vükelâ kararıyla da hafıye istihdamı için öngörülen aylık 4.000 kuruşunun o sene için verilmesi uygun görülerek 27 Eylül 1887 (H.9 M. 1305) tarihinde irâdesi çıkarılmış ve bölgede Müslüman ve Hıristiyan geçici hafıyeler istihdam edilmiştir⁴⁰.

II. Abdülhamid devrinin en bariz özelliklerinden biri olan hafıye teşkilatının çalışmaları ve hafıye istihdamı bu dönemde başta saray ve çevresi olmak üzere çoğu problemlerin çözümünde uygulanan bir yöntemdir. Dönemin genel politikasına ve bölgedeki diğer benzer problemlerden dolayı burada da hafıye istihdamı düşünülmüş ve geçici de olsa bundan istifade edilmiştir.

b. Eşküyayı Ölü veya Diri Getirene Mükâfaat Verilmesi

Halil Rıfat Paşa, hafıye istihdamından çok kısa zamanda gerekli bilgileri almaya başladı. Eşküyalar ile mücadele etmek için 2 Ekim 1887 (R. 20 Eylül 1303) tarihinde Sadaret'e çektiği telgrafta, plânının ikinci aşamasını uygulamaya çalıştı. Bu telgrafta Halil Rıfat Paşa özet olarak:

“Alınan bilgilere göre Manastır Vilâyeti'ndeki eşkıyanın en kalabalık olanı Debre Sancağı'ndaki eşkıyalardır. Burada hükümetçe isimleri bilinen altı eşkıya reisi olup, bunların emrinde yirmi ile yüz arasında değişen adamları vardır. Bunların hakkından gelmek devletçe esaslı ve ciddî tedbirlerin alınmasına bağlıdır. Bunlardan başka Manastır Vilâyeti'nde yedisi Hıristiyan, on beşi İslâm olarak daha yirmi iki çete daha vardır ve reislerinin isimleri hükümetçe bilinmektedir. Adamlarının sayısı ise üç yüzün üzerinde tahmin edilmektedir. Hıristiyan eşkıya reislerinin bir kısmı Yunan, bir kısmı yerlidir. Bu kadar kalabalık eşkıya ile zaten yeterli olmayan mevcut askerlerle mukavemet etmek zordur. Bundan dolayı bir tedbir olarak, eşkıya reislerini diri getirenlere beş bin, ölü getirenlere iki bin beş yüz, eşkıya efradı için dahî, diri getirene bin, ölü getirene beş yüz kuruş verileceği ilân olunur ise her tarafta eşkıya ele geçirmek için saldırılacağı, eşkıya ise bundan korkuya düşerek yakalanmayanların her biri bir tarafa savuşup gideceği tahmin edilmektedir. Hatta Manastır'a geldiğimde her gün bir facia zuhur etmekte iken aldığım diğer tedbirlere ilâveten eşkıyayı ölü veya diri getirene mükâfat verilmesi için Babîâli'den izin almakta olduğumun duyulması üzerine birkaç haftadır eşkıya tarafından mühim bir vukuat da meydana gelmeyerek, para vaadinin tesiri şimdiden görülmeye başlamıştır. Bu yolda vuku bulacak masraf ise tahminimce yüz bin kuruşu aşmaz zannederim. Benden önceki vali zamanında teklif edildiği gibi yeniden jandarma istihdam olursa idi senevî bir milyon kuruş masraf olacaktı. Bununla ise asayişin sağlanıp sağlanamayacağı da şüpheli idi. Şimdi ise bunun onda biri ile iş görülmesi elbette daha faydalıdır. Bu babdasuistimal vukuuna da meydan verilmeyeceğinden ve bu yolda sarf edilecek paralar evrak ve senetlerle tespit edileceğinden, her halde vilâyete itimad buyurulmasını rica ederim. Hâsılı şu iş için bir defalık olmak ve yetişmez ise yine arz ve istîzan olunmak üzere yüz

³⁸ BOA., İ.M.M., 3950

³⁹ BOA., M. V., 23-29.

⁴⁰ BOA., İ.M.M., 3950

bin kuruşun verilmesi hususunda gerekli emr-ü fermanın telgrafla gönderilmesine şiddetle ihtiyaç vardır. Ol babdaemrü ferman...”

Halil Rıfat Paşa'nın bu telgrafı üzere konu 12 Ekim 1887 (H. 24 M. 1305-R. 30 Eylül 1303) tarihinde Meclis-i Vükelâ'da görüşülerek aynı gün Sadrazam Kâmil Paşa tarafından Padişah'a arz edildi. 13 Ekim 1887 (H. 25 Muharrem 1305-R. 1 Teşrin-i evvel 1303) tarihli irâde ile de yürürlüğe girdi⁴¹. Böylece eşkıyanın bertaraf edilmesinde halkın yardımı devreye sokulmuş oldu.

Halil Rıfat Paşanın valiliği süresince bu uygulamanın olumlu neticeleri görülmüştür. Manastır'dan Sadaret'e çekilen telgraflarda asayişin bu tedbirler sayesinde sağlandığı bildirilmiş ve ölü ve diri ele geçirilen eşkıyanın sayındaki önemli artışların oduğubigisi verilmişti⁴²

c. Emniyet Komisyonları'nın Kurulması ve Fahrî Zaptiyelik

Yukarıda bahsedilen tedbirlerin neticelerinin tam alınmadığı bir sırada, teröre karşı bir tedbir olarak, günümüzdeki köy koruculuğu sistemine benzer, ancak geçici ve kısa süreli olan fahrî zaptiye istihdamı yoluna gidilmiştir. Buna göre; önce küçük köylerde üç, büyük köylerde altı kişiden mürekkep “*Emniyet Komisyonu*” adıyla bir komisyon kurulacak ve askerlik yapmış silah kullanmasını bilen, on haneli köylerden iki ve yirmi haneli olanlarından dört kişi “*fahrî zaptiye*” ismiyle bu komisyonların maiyetine verilerek bu heyetlerin eşkıyaya karşı buldukları yerleri müdafaa etmeleri ve muktedir olamazlar ise hemen civar komisyonlara ve askerî müfrezelere veya hükümete durumu bildireceklerdi. Genel çalışma esası bu şekilde olması düşünülen Emniyet Komisyonları hakkındaki talep 30 Kasım 1887 (R. 19 T. Sâni 1303) tarihinde Meclis-i Vükelâ'da görüşülerek kabul edilmiştir⁴³.

Karar gereğince fahrî zaptiye yazımına ve istihdamına başlanmış, ilk zamanlarda bunlardan çok faydalanılmış ise de sonraları vilâyetteki bazı fenalıklar bu zaptiyelerden kaynaklandığı görülmüştür⁴⁴. Böylece bu teşkilatın kuruluş maksadı dışında fiiller ortaya çıkmıştır.

Babiâli'nin desteğini alarak harekete geçen Halil Rıfat Paşa “*Manastır Vilâyeti Köyleri Emniyet Komisyonu Tüzüğü*” şeklinde açıklayabileceğimiz on altı maddeden oluşan tüzük (veya Tembihnâme: bildiri) vilâyetin tüm mutasarrıf, kaymakam ve nahiye müdürlerine dağıtılmıştı. Tüzük vilâyetin her köyünde din ve ırk farkı olmaksızın “*Köy Emniyet Komisyonu*”nun kurulmasını öngörüyordu. Köy komisyonları ise kendilerine yürütme organı olarak “*Fahrî Zaptiye Birlikleri*”ni kuruyorlardı. Emniyet Komisyonu Tüzüğüne göre yerli Osmanlı idaresi, vilâyetin her köyüne yeteri kadar tüfek dağıtıyordu. Tüzük Fahrî Zaptiye Birlikleri'ne olağanüstü görev ve yetki tanıyordu. Onlar köyleri her türlü eşkıya saldırılarından korumakla, eşkıyaları kovmakla ve temizlemekle görevliydi. Öldürdükleri eşkıyalar için hiçbir sorumlulukla yükümlü olmuyorlardı. Hatta eşkıyaları kovmayan ve onlara karşı savaşmak istemeyen köylüleri cezalandırıyorlardı.

Eşkıya saldırısı tehlikesine karşı, komisyon üyelerinden başka, köylülere de silah dağıtılıyor, çatışma bittikten sonra köylüler silahları iade ediyorlardı. Köy komisyonları ve Fahrî Zaptiye Birlikleri, özel durumlarda kaçak erleri yakalamakta ve vilâyet halkının can ve mal

⁴¹ BOA., İ.MM., 3954.

⁴² BOA., Y.Mtv., 29/26, Y.A.Hus. 210/60

⁴³ BOA., M.V., 26-76.

⁴⁴ BOA., Y.Mtv., 33/91.

emniyetini sağlamak ve Osmanlı Ordusu'na yardım etmekteydi. Fahrî Zaptiyeler eşkıyaları ya da onlara yataklık eden insanları cezalandırabiliyorlardı. Mesela onları yollarda taş kırmaya mahkûm edebiliyorlardı. Hatta tüzüğün yürürlüğe girmesinden kısa bir süre sonra Manastır Vilâyeti'nde çok sayıda insan yollarda taş kırmaya mahkûm edilmişlerdi. Dolayısıyla, vilâyette iki aydan kısa bir zamanda sayısız eşkıya çetesi yok edilmiş, tutuklanmış ya da yerli idareye teslim olmuştu. Böylece, vilâyet sakinleri huzur ve emniyete kavuşturulmuşlardı. Bu durum Halil Rıfat Paşa'nın Manastır Valiliği'nden alınmasına kadar devam etmiş ve onun ayrılmasından sonra huzur dönemi de sona ermişti⁴⁵.

Bu arada müstakil bir sancak durumunda olan SerficeSancağı'nın Manastır'a bağlanmasından sonra burada da fahrî zaptiye istihdamı yoluna gidilmesi istenmiş, ancak Serfice Mutasarrıfı Abdülkadir ve Yaver-i Ekrem Derviş Paşa'nın Babiâli'yi bu bölge halkının çoğunluğunun Rum olduğundan böyle bir uygulamanın Yunanistan tarafından istismar edilerek zaptiyelerin aleyhimize çalışacağı bu durumda düşmana silah vermenin uygun olmayacağı yolundaki ikazları üzerine bu uygulamadan vazgeçilmiştir⁴⁶.

Fahrî zaptiyeliğin kurulmasındaki asıl maksat terörün önlenmesi idi. Bu nedenle daha sonra emniyetin sağlanması üzerine bu teşkilatın lağvedilmesi gündeme gelmişti. Çünkü bu zaptiyeler zaman zaman asayiş ihlal ederek problem oluyorlardı. Neticede sükûnetin de bir nevâ sağlanmasından sonra 28 Haziran 1888 (H. 18 L. 1305-R.16 Haziran 1304) tarihli irâde ile fahrî zaptiyelik müessesesi lağvedilmiştir⁴⁷.

d. Eşkîya Reisleriyle Anlaşma Teşebbüsü

Terörün bitirilmesi hususunda yapılan çalışmalardan biri de, Debreleler eşkıyasının yola getirilmesi ve ellerindeki esirlerin kurtarılması için eşkıya reisleriyle anlaşma teşebbüsüdür. Bu maksatla eşkıyanın ileri gelenlerinden beş kişi ile anlaşma yapıp, eşkıya reislerinin seçecekleri on neferle Kalkandelen, Kırçova, Ohri, Pirlepe ve Manastır Kazalarının birinin muhafazasının taahhüt ettirilmesi ve bunlara değişik isimler verilerek reislerle aylık beşer yüz ve efradına yüzer kuruş maaş verilmesinin planlanmasıydı. Konuyla ilgili olarak, Manastır Valiliği tarafından 1 Aralık 1887 (H. 15 Ra 1305) tarihinde Dâhiliye Nezâreti'ne bir teklifte bulunulmuştu. Bu konu 12 Aralık 1887 (H. 26 Ra 1305) tarihinde Meclis-i Vükelâ'da ele alınmıştır. Ancak Bölge Umum Kumandanı Recep Paşa'nın bölgeye asker sevk etme düşüncesinde olduğu ve Serasker'in de bununla görüşmesi gerektiğinden olumlu bir karar verilmemiştir⁴⁸. Daha sonra 29 Aralık 1887 (H. 13 R 1305) tarihinde aynı konu Meclis-i Vükelâ'da tekrar görüşülüp, eşkıyanın tenkili için reisleriyle anlaşılıp istihdamının mahzurlu olacağı kanaatine varılarak, mevsimin kış olmasından dolayı da baharın beklenmesi ve ne yapılması gerekilirse o zaman kararlaştırılacağı bildirilmiştir⁴⁹.

Bu yazışmalardan anlaşıldığına göre, Osmanlı Devleti eşkıya karşısında acz içine düşmüş ve bu meseleden kendini kurtarmak için, eşkıya reislerini, adeta rüşvet vererek tesirsiz hale getirmeyi düşünmüştür. Bu tutum ve davranış devletin zaf içinde olduğunu anlayan Balkan coğrafyasındaki diğer ayrılıkçı harekâtleri cesaretlendirmiştir.

⁴⁵ Yusuf Hamza, "XIX. yüzyılın II. Yarısında Türk-Makedon İlişkileri" X. Türk Tarih Kongresi. IV. (Ankara 22 – 26 Eylül 1986), Ankara 1993, s. 1213–1214. Arşiv vesikalarında "Fahrî Zaptiye" tâbiri kullanılmasına rağmen Yusuf Hamza sadece "Fahrî Birlikler" tabirini kullanmış, ancak biz arşiv belgelerindeki tabiri kullanmayı uygun gördük.

⁴⁶ BOA., Y.Mtv., 37/6

⁴⁷ BOA., Y.Mtv., 33/91.

⁴⁸ BOA., M.V., 26–72.

⁴⁹ BOA., M.V., 27–36.

e. Halkın İleri Gelenleri İle İttifak Yapmak

Halil Rıfat Paşa'nın Manastır'a tayini sırasında teröre karşı Debre ileri gelenleri III. Ordu Kumandanlığı'na telgraf çekip ittifak teklif etmişlerdi. Ordu Kumandanı Recep Paşa bu durumu Babiâli'ye bildirerek 29 Ağustos 1887 (R. 16 Ağustos 1303) tarihindeki Meclis-i Vükelâ'da konunun görüşülmesi sağlanmıştı. Halil Rıfat Paşa göreve gelince bunların müttetik olup olmadıkları ve aralarında kan davasının bulunup bulunmadığı hususu araştırılmıştır.⁵⁰ Böylece, bölgenin huzuru için bu insanları bir araya getirip, onlardan istifade edilip edilemeyeceği tespit edilmeye çalışılmıştır.

Halil Rıfat Paşa'nın Manastır'dan ayrılmasından bir buçuk ay önce Manastır'da emniyetin sağlanması üzerine III. Ordu'da vazifeli Derviş Paşa'nın gayretiyle Debre'deki bazı pişman olmuş eşkıya reislerinin de içinde bulunduğu bir ittifak gerçekleştirilmiştir. Ancak bunlar parasız iş yapmadıklarından bu ittifakın dağılması için ihtiyaç duyulan paranın temin edilmesi için konu Babiâli'ye bildirilmiş, meselenin nazikliği sebebiyle, aylık 15.000 kuruş olarak düşünülen ödenek 26 Nisan 1889 (R. 14 Nisan 1305) tarihli irâde ile kabul edilerek, Manastır yetkililerine verilmiştir⁵¹. Böylece Osmanlı Devleti huzurun temininde rol oynayacağı düşünülen kişilere de rüşvet vermeyi kabul etmiştir.

f. Teröre Karşı Silahlı Mücadele

Eşkayanın ortadan kaldırılması için yukarıdaki tedbirler alınırken, Halil Rıfat Paşa bu tedbirlere ilâve olarak silahlı mücadeleye de hız verdi. Paşa bu mücadelelerin neticelerini gün geçtikçe almaya başlayıp durumu sürekli telgrafla Babiâli'ye bildiriyordu. Halil Rıfat Paşa 22 Kasım 1887 (R. 10 T.Sâni 1303) tarihli Dâhiliye Nezâreti'ne çektiği telgrafta; Ağustosun başında Manastır çiftliklerini basarak Ahmet Yazıcı ve oğlunu dağa kaldırıp, çiftlikte birkaç kişiyi de öldürerek Manastır'ı titretmiş olan meşhur eşkıya reisi Kolonyalı Celun ve adamlarının yakalandığını, kaçırılan Ahmet Yazıcı ve oğlunun kurtarılarak Manastır'a getirildiği ve ayrıca; 9 Eylül 1887 (R.28 Ağustos 1303) gününden 22 Kasım 1887 (10 T.Sâni 1303) gününe kadar yetmiş iki günde ölü ve diri altmışaltı eşkayanın ele geçirildiğini bildirmiştir.

Bu telgrafın Sadaret'e iletilmesinden sonra Sadrazam Kâmil Paşa durumu Padişah'a arz ederek; Halil Rıfat Paşa'nın maaşının da artırılmasını teklif etmişti. 5 Aralık 1887 (22 T.Sâni 1303) tarihli irâde ile Halil Rıfat Paşa'nın maaşı 17.000 kuruştan 20.000 kuruşa çıkartılmıştı⁵².

11 Aralık 1887 (R. 29 T.Sâni 1303) tarihinde Mabeyn-i Hümayun'a çektiği telgrafta ise kurulan “Emniyet Komisyonu ve Fahrî Zaptiyelerin” de yardımıyla ölü ve diri ele geçirilen eşkayanın yetmiş iki kişiye ulaştığını⁵³ 15 Ocak 1888 (R. 3 K.Sâni 1303) tarihli telgrafi ile doksan üç kişiye ve 4 Şubat 1888 (R. 23 K.Sâni 1303) tarihinde Dâhiliye Nezâreti'ne çektiği telgrafta da biri ölü altısı sağ olmak üzere yedi eşkayanın daha ele geçtiğini ve böylece yaklaşık dört buçuk ay zarfında ölü ve diri olmak üzere yüz eşkayanın etkisiz hale getirilerek Manastır'da emniyet ve asayişin iade edildiğini bildirmişti. Bu telgraflar Sadrazam tarafından Padişah'a gönderilerek durumun gazetelerde ilân edilmesi tavsiye edilmiştir⁵⁴. Böylece eşkayanın ortadan kaldırılması için alınan tedbirler sonuç vermeye başlamış, rüşvet ile de olsa halkın huzurunu

⁵⁰ BOA., M.V., 23-56.

⁵¹ BOA., Y.MTV., 38/78.

⁵² BOA., İ.Dh., 83187.

⁵³ BOA., Y.Mtv., 29/26.

⁵⁴ BOA., Y.A. Hus., 210/60.

bozan eşkıya üzerine gidilmiş ve bölgenin huzuru Halil Rıfat Paşa'nın gayretleriyle sağlanmıştır.

Manastır Vilayetinde yaşayan halkın güvenli bir şekilde hayatlarını idame ettirilmesi adına Halil Rıfat Paşa valiliği sırasında 13 Kasım 1887 tarihinde bir dizi idari düzenleme yaptı. "Manastır Vilâyeti'ndemukaddemâ teşkil edilmiş olan Rekalar Kazası için Trebişte karyesi merkez ittihâz olunmuş ise de Jirovnica karyesi vasat-ı kazada ve eşkıya müvâredesine hâkim bir noktada olarak ahali tarafından dört yüz lira masrafla bir de hükûmet konağı yapılmış olmasına binâen merkez kazanın mezkûr Jirovnica karyesine nakil ve tahviline evrak-ı müteferri'a üzerine irâde-i seniyye-i hazret-i Padişahî şeref-müte'allık buyuruldu."⁵⁵ *Özellikle Depre Manastır vilayetinden 18 Eylül 1887 tarihinde idari taksimatından ayrılmıştır. Depre'de terör hareketlerini önlemek adına ve idari işlemleri daha hızlı yapmak adına mustakil olarak yönetilmesi kararı alındı.*⁵⁶ Böylece mezkur bölgenin etkili bir şekilde yönetilmesi ve olaylara ivedilikle müdahale edilmesi için böyle bir düzenlemeye gidilmiştir.

2. Yunanistan'ın Faaliyetlerine Karşı Yapılan Çalışmalar

Sırp ve Bulgarlar dışında Makedonya'daki Rumlar da bu bölgenin Yunanistan'a katılması için faaliyetlerini yoğunlaştırmaya başlamışlardı. Bu sıralarda Yunanistan'ın Manastır Konsolosu Konstantin Panorya'nın Rumları isyana kıskırttığı tespit edilmesi üzerine, vilâyetçe Babîali'ye bu hususta bilgi verilerek Yunan Konsolosluğu'nun buradan kaldırılması gerektiği bildirilmiştir. Bu konu 15 Mart 1888 (H. 2 B 1305) tarihinde Meclis-i Vükelâ'da görüşülerek Manastır Konsolosluğu'nun burada bulunmasının ileride yeni olayların çıkmasına sebep olacağından, olayların baş müsebbibi olan Yunan Konsolosu'nun buradan alınması için gerekli teşebbüslerin yapılması kararlaştırılmıştır⁵⁷. Bunun üzerine, Yunan Konsolosu'nun alınması için baskı yapılmış, ancak bu baskı Yunan gazetelerinde, yine bu konsolosun teşviki ile Manastır'daki Rumlara baskı yapıldığı şeklinde, -özellikle Atina gazetelerinde yer almıştır. Bu olay halkı heyecanlandıracak ifadelere dönüştürülüp Konsolos'un alınmasına mani olunmaya çalışılmıştır⁵⁸. Bu olaylar üzerine Yunan Konsolosu Manastır'dan çıkarılır. Ancak, Yunanistan aynı şahsı yine Manastır'a göndermek istemesi üzerine; bu şahsın ahâlîyi isyana teşvik edici mektupları Osmanlı Devleti'nin Atina sefiri vasıtasıyla Yunanistan Hükümeti'ne gönderildi. Bunun üzerine konsolos kısa bir süre Manastır'a gönderilmedi⁵⁹. Fakat kısa bir süre sonra aynı şahıs Manastır'a gönderildi. Yine bu arada 6 Haziran 1888 (R. 25 Mayıs 1304) tarihinde Üçüncü Ordu Feriki Fazlı Paşa imzasıyla Babîali'ye gönderilen şifreli telgrafta, Manastır Yunan Konsolosu KostantinPanorya'nın, Manastır'a tekrar gelmesi sebebiyle, sabıkalı olan bu adamın burada bulunmasının Rumların faaliyetlerinde bir hareketlenmeyi başlattığından, acilen buradan alınmasının lüzumu belirtilmişti. Bu arada Vali Halil Rıfat Paşa, Manastır'daki Yunan Konsolosu'nu tanımadığını ve bu şahsın imzasıyla hiçbir resmî evrakı kabul etmeyeceğini ilân etti⁶⁰.

Bütün bu baskılar ve teşebbüsler neticesinde Yunanistan geri adım atmamak mecburiyetinde kalarak 6 Aralık 1888 (H. 2 R 1306) tarihinde Manastır'daki konsolosunu

⁵⁵ BOA, DH. MKT, 1462/109

⁵⁶ BOA., M.V., Y..PRK.BŞK, 12-31.

⁵⁷ BOA., M.V., 30-6.

⁵⁸ BOA., Y.A. Hus., 212/18.

⁵⁹ BOA., Y.A. Hus., 214/27.

⁶⁰ BOA., Y.A. Hus., 214/61.

Rusya'daki Taygan konsolosluğu ile değiştirmiştir⁶¹. Yunanistan'ın bu hareketi Manastır üzerindeki düşüncesini açıkça ortaya koyduğu gibi, konsolosların da hangi maksatla kullandığını belgelemesi açısından, kayda değer görülmektedir.

3. Eğitim ve Öğretim Alanında Çalışmaları

Halil Rıfat Paşa Manastır'da valilik yaptığı kısa sürede eğitim ve öğretim ile ilgilenmiştir. Bu alanda yaptığı en büyük hizmet 1888 (H. 1305) tarihinde Manastır İdadî mektebinin inşası ve açılışıdır⁶². Daha sonra ise, bu mektebin öğrencilerinden bir kısmının yatılı olması için vilâyetten Maarif Nezareti'ne bir teklif yapılarak, ödeneğinin de yükseltilmesi talep edildi. Maarif Nezareti bu konuyu 5 Ağustos 1888 (H. 27 Za 1305) tarihindeki Meclisi-i Vükelâ'ya götürerek kabul ettirdi⁶³. 10 Ağustos 1888 (H: 2 Z 1305) tarihinde de bu konuda irâde-i seniyye çıktı⁶⁴. Müslüman ahâlinin eğitim kalitesinin yükseltilmesi için, bu tedbir alınırken, Gayr-i Müslim okullarına da bir düzen getirmek için teşebbüslerde bulunuldu. Halil Rıfat Paşa'nın Babiâli'ye verdiği bilgide Rum ve Bulgarların Manastır'daki ayrılıkçı hareketlerinde okulların büyük etkisi olduğu ve buralarda denetimin tam yapılamadığının görüldüğünü belirtti. Bu konu da 1 Ağustos 1888 (H. 23 Z 1305) tarihinde Meclis-i Vükelâ'da görüşülerek Manastır, Prezin ve Görice Sancaklarındaki Rum, Bulgar ve Ulah mekteplerinde "Lisân-ı Osmanîye"nin (Türkçe) mecburî okutturulması ve bu mekteplerin teftişi için Rumca ve Bulgarca bilen Müslüman bir müfettişle bir muavinin tayini karara bağlandı⁶⁵. Böylece azınlıkların okulları bir nebze de olsa denetim altına alınmış oldu.

4. Muhâcirlerin İskânı İçin Yaptığı Çalışmalar

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Müslümanlara reva görülen muameleden ve katliamlardan kaçan muhâcirlerin bir kısmı da Manastır'a gelmiş ve buralarda perişan bir şekilde yaşamaya çalışıyorlardı. Bu kimsesiz, sakat, yetim ve hasta olan birçok Müslüman muhâcire daha önceleri bazı yardımlar yapılmışsa da, yeterli olmayan bu yardımların yanında, bunların barınacak bir meskenleri olmadığından sıkıntıları devam ediyordu. Bu durum Halil Rıfat Paşa'nın dikkatini çekti ve gereken yardımların yapılması için harekete geçmesine sebep oldu. Halktan toplanan yardımlar ve devletin de katkısıyla Manastır'ın güney batısında Hanlarönü denilen mesire alanı civarında 174 adet hane inşaatını başlattı⁶⁶. Bu hanelerin yapımında kullanılmak üzere, Manastır Vilâyeti'nin ulaşılması en müsait Morihova mirî ormanlarından faydalanmak için Babiâli'ye müracaat etti. 27 Kasım 1888 (H. 23 Ra 1306-R. 15 T. Sâni 1304) tarihinde çıkarılan bir irâde ile bir defaya mahsus ve parasız olmak üzere Morihova mirî ormanlarından, muhâcirlerin iskânı için gerekli kerestenin yine "Muhâcirin-i Talimatı Mahsusa"nın 29. maddesi gereğince bu kerestelerin kesimi ve nakliyesinde muhâcirleri çalıştırmak ve bu konuda yapılan çalışmalar hakkında "Muhâcirin Komisyonu Başkanlığı"na bilgi vermek şartıyla gerekli izin verildi⁶⁷. Ayrıca halktan yardım toplamak için birer, ikişer ve üçer kuruşluk yardım biletleri (makbuz) bastırılıp dağıtılarak Dâhiliye Nezâreti'nin de yardımı ile muhâcirler için inşaatına başlanılan haneler bitirilmeye başlandı⁶⁸. Bitirilen hanelere ilk önce, en ziyade muhtaç olan kimsesiz, yetim ve sakat muhâcirler, daha sonra da diğerleri

⁶¹ BOA., Y.A. Hus., 220/3.

⁶² Tevfik, a.g.e. s. 49.

⁶³ BOA., M.V., 34-45.

⁶⁴ BOA., İ.M.M., 4223.

⁶⁵ BOA., M.V., 34-24.

⁶⁶ Manastır Salnâmesi, 1308, s. 40-41.

⁶⁷ BOA., İ.Ş.D., 5576.

⁶⁸ BOA., Ş.D., 1386/16.

yerleştirilmeye başlandı. Bu yeni inşa edilen bölgeye Padişah'ın ismine izafeten “*Hamidiye*” mahallesi adı verildi⁶⁹.

Daha sonraları muhâcirleri iskân için inşaatlara devam edilmiştir. Halil Rıfat Paşa'nın Valiliği esnasında yapılan hane sayısı iki yüzü geçmiştir⁷⁰.

5. Ulaştırma Alanındaki Çalışmaları

Halil Rıfat Paşa'nın Manastır'da gerçekleştirdiği önemli icraatlarından biri de ulaştırma alanında, yol yapım faaliyetleridir. Yol konusunda Halil Rıfat Paşa çok başarılıydı. Özellikle Sivas Valiliği döneminde yaptırdığı yollar ve “*Gidemediğin yer senin değildir*” sözüyle haklı bir şöhrete sahip olmuştu. Manastır'da yol yapım çalışmaları Halil Rıfat Paşa'dan önce başlamıştı. 1891 (H. 1308) tarihli Manastır Salnâmesi'nde bu alanda çalışmalarıyla dört valinin hizmetleri anlatılıyor. Bunlar; Ahmet Eyyüp Paşa, Ali Kemalî Paşa, Halil Rıfat Paşa ve Faik Paşalardır. Bunlardan Ahmet Eyyüp ve Halil Rıfat Paşalardan övgüyle bahsediliyor. Halil Rıfat Paşa zamanında daha önce başlanılıp yarım kalan yolların tamamlanmasına çalışılmış ve büyük ölçüde de tamamlanmıştır⁷¹.

D. Sonuç

Halil Rıfat Paşa 28 Mayıs 1889 (H. 28 N 1306-R. 16 Mayıs 1305) tarihinde tekrar Aydın Valiliği'ne tayin edildiği tarihe kadar⁷² Manastır'da bir sene dokuz ay dokuz gün valilik yaptığı sürece kendinden önce adı geçen bölgede idareçilik yapmış görevlilerden farklı usul ve yöntem ortaya koymaya çalışmıştır.

Halil Rıfat Paşa Manastır Valiliği yaptığı süre zarfında belli bir plân dâhilinde teröre karşı yaptığı mücadele ile tanınmıştır. Aydın'a tayin edildiği sıralarda Manastır Vilâyeti'nde asayiş tamamen sağlanmıştı. Paşa'nın en önemli ikinci icraatı ise perişan bir vaziyetteki muhâcirlere barınacakları meskenlerin inşa edilmesidir. Muhâcirler meselesi Halil Rıfat Paşa'ya en fazla meşgul eden başlıca meselelerden biri olmuştur.

Halil Rıfat Paşa tarafından hazırlanan “*Manastır Vilâyeti Köyleri Emniyet Komisyonu Tüzüğü*” Makedonya tarihinde olağanüstü bir rol oynamıştır. Sözü edilen tüzükten yararlanan Makedonya Slavları da Fahrî Zaptiye Birlikleri kurmuş, eşkıyaya karşı savaşmışlardır. Böylece kendilerine güvenleri artmıştı. Bundan başka Fahrî Zaptiye Birlikleri Teşkilatı, Türkleri ve Makedonya Slavlarını yaklaştırmış ve onların arasında karşılıklı güveni güçlendirmişti. Bu güven özellikle sayıca aynı olan Türklerden ve Hıristiyanlardan oluşan Belediye Karma Komisyonlarında göze çarpmıştı. Vilâyetin kimi yerlerine yine sayıca aynı olan Fahrî Zaptiye Birlikleri'ni oluşturan Türkler ve Hıristiyanlar arasında kuvvetli bir beraberlik meydana geldi. Fahrî Zaptiye Birliklerinde yer alan Türklerin ve Hıristiyanların çoğu kez giyimi ve silahları da aynı idi. Bu uygulamayla farklı unsurların yerel yönetimde yer verilerek yerel halkın yerel ve merkezi yönetimlere bağlılığı tesisi edilmeye çalışılmıştır.

1876 yılında Razlık'ta başlayan, 1878–1879 yıllarında diğer bölgelere sıçrayan ayaklanmalarla Makedonya Slavlarının ihtilâlciliğine karşı; Halil Rıfat Paşa'dan sonra da “*Fahrî Zaptiye Birlikleri Teşkilatı*” kuvvetlendirilmişti. Ayaklanmalar Makedonya'nın kimi

⁶⁹Manastır Salnâmesi, 1308, s. 41.

⁷⁰ BOA., Ş.D., 1386/16. Halil Rıfat Paşa'dan sonra muhâcirlere hane yapımı vali Faik Paşa zamanında da devam etmiş ve 1890'larda 150 hane daha inşa edilmiştir. (Manastır Salnâmesi, 1308, s. 41.)

⁷¹Manastır Salnâmesi, 1308, s. 46.68.180.

⁷² BOA., Sicill-i Ahval I/I, s. 50

yerlerinde çok sayıda ihtilâl grup ve cemiyetleri kurulmasıyla daha da arttı. Bu gruplar 1893 yılının Ekim ayında kurulan Makedonya İç İhtilâl Örgütü (VMRO)'nun gizli hücrelerini oluşturarak 1903 yılındaki İlya Günü Ayaklanması'nı hazırlamıştır. Köy Komisyonları Tüzüğü, Makedonya'nın yalnız bir vilâyetinde yürürlükte olduğu halde, onun etkisi bütün Makedonya'da hissedilmiştir. Tüzüğün sağladığı haklardan yararlanan Makedonya Slavlarının üçte biri silahlanmış ve onlar, ellerinde kalan silahları 1893–1903 yılları arasında ve ondan sonraki dönemde Osmanlı Devleti'ne ve ordusuna karşı kullanmışlardır⁷³.

Çalışmadan da anlaşılacağı üzere bilhassa teröre karşı yapılan etkili mücadele metotları bir süre sonra yeni problemlerin ortaya çıkmasına sebep oluyor. Bu sebeple eşkiyaya karşı yürütülen etkili mücadele metotlarından biri olan koruculuk sistemlerinin çok dikkatli uygulanması ve bir süre sonra tedricen lağvedilmesi gerektiği bu çalışmanı günümüze verebileceği en önemli mesajdır.

Halil Rıfat Paşa Makedonya'nın elviye-i selâse (üç vilâyet) diye bilinen Kosova, Selanik ve Manastır vilâyetlerinde valilik yapmıştı. Ayrıca kendisi de bu yörenin bir insanı olduğundan bölgeyi iyi tanıyordu. Selanik Valiliği'nden azlinin (28 Şubat 1880) en büyük sebebi terör hareketlerinin artması idi. 19 Ağustos 1887–28 Mayıs 1889 tarihleri arasında Manastır Valiliği döneminde ise artık tecrübeli bir vali olarak, teröre karşı başarılı bir mücadele vermişti. Dâhiliye Nâzırlığı döneminde Anadolu'da hemen her gün Ermeni olayları devam ederken, Makedonya ile de ilgilenmiş, buranın elden çıkmaması için Padişah'ın irâdeleri doğrultusunda çalışmıştır. Bu çalışmaları askeri ve siyasi olduğu kadarıyla Manastır vilâyetinde olduğu gibi eğitim alanında, iktisadi ve sosyal alanlarda çalışma yapılarak bölgedeki huzursuzluklar bertaraf edilmeye çalışılmıştır. II. Abdülhamid ülkede bölgesel ayrılıkçı, terör faaliyetlerin önüne geçmek ve ülkenin huzur ve asayişini sağlayarak milletin ve devletin dağılmasını engel olmak için bürokrasi eliyle ülkenin iktisaden ve siyaseten kalkınmasına büyük yatırımlar yapmıştı. Bu minvalde Manastır şehri Halil Rıfat Paşa valiliği döneminden başlayarak uygulama alanı olmuştur. Halil Rıfat Paşa vazife aldığı valilik görevlerinde sosyal politikalara önem vererek idarecilikte modern yönetim ilkelerini uygulamıştır. Ortaya koyduğu uygulamalar günümüz problemlerinin çözüm yöntemlerinde önemli örnek oluşturmasında önemli olabilir.

KAYNAKLAR

1. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ (BOA) VESİKALARI

- BOA., Sicill-i Ahval I/I s. 50,
BOA., Y. Mtv. 37/6, 33/91, 37/6, 33/91, 38/78, 29/26.
BOA., İ.M.M., 3950, 3954, 4223.
BOA., İ.Dh., 82008, 83187.
B.EO. A. AMD. 256, s. 80, No: 478.
BOA., M. V., 23–29, 23–56, 26–72, 26–76, 27–36, 30–6, 34–24, 34–45.
BOA., Y.A. Hus., 210/60, 212/18, 214/27, 214/61, 220/3.
BOA., İ.Ş.D., 5576.
BOA., Ş.D., 1386/16.

⁷³ Yusuf Hamza, *a.g.m.*, s. 1214.

2. SALNÂMELELER

Manastır Salnâmesi (1305)

Manastır Salnâmesi (1308)

3. YAYINLANMIŞ VESİKALAR, ESERLER VE MAKALELER

- ARMAOĞLU, Fahir,(1997), *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789–1914)*, Ankara.
- BAYUR, Yusuf Hikmet, (1993),*Türk İnkılâp Tarihi I/I*,Ankara.
- BİROL, Nurettin, (2009),*Halil Rifat Paşa Dönemi ve İcraatı (1827-1901) Cedit Neşriyat*, Ankara.
- Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi XII,(1993), Çağ Yayınları; İstanbul 1993.
- ELDEM, Vedat, (1994),*Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Ankara.
- ENGİN, Vahdettin, (1993),*Rumeli Demiryolları*, İstanbul.
- GEORGES, Marçais, (1997),“*Manastır*” *İ.A. VII.*, İstanbul.
- HAMZA, Yusuf, ,(1993), “*XIX. yüzyıl II. Yarısında Türk-Makedon İlişkileri*” *X. Türk Tarih Kongresi. (Ankara 22–26 Ekim 1986)*, Ankara.
- İNAL, İbnü’l Emin Mahmut Kemâl, (1969), *Son Sadrazamlar III.*,İstanbul.
- KARAL, Enver Ziya, (1983),*Osmanlı Tarihi, VIII.*,Ankara.
- KARPAT, Kemal H, (2003),*Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik Ve Sosyal Özellikleri*, (çev.) Bahar Tırnakçı, İstanbul.
- LORY, Bernard ve POPOVIÇ, Aleksandre, (1996),“*Balkanların Kavşağındaki Manastır(1816–1918)*” *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri*, Editörleri: Paul Dumont, François Georgeon. (çev.) Ali Berktaş, İstanbul.
- PEŞESKA, Margarita, (2010), “Fransız Diplomasi Temsilcilerinin Raporlarına Dayanan Türk-Makedon İlişkileri”, *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, İstanbul, ss.12.
- SAMİ, Şemseddin, (R. 1306-1316), *Kâmusu’l-Âlâm VI.*, İstanbul.
- SHAW Stanford J. ve SHAW, Ezel Kural, (1983),*Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, II.*,(çev.) Mehmet Harmancı, İstanbul.
- TEVFİK, Ali, (1318), *Memâlik-İ Osmaniyye Coğrafyası*, III., İstanbul 1318.
- TEVFİK, Mehmed, (1327), *Manastır Vilâyetinin Tarihçesi*, Manastır 1327.
- VARİNLİ Mehmet, (1964), *Halil Rifat Paşa*, Doğu Matbaası, Sivas 1964.